

Kötődések és kapcsolódások

Jegyzetek Móricz-fényképekhez

Öt ismeretlen Móricz Zsigmond-fénykép fekszik előttünk: körösfői felvételek, melyeknek egy népi felemelkedéshitből és esztétikai keresetlenségből szövődött írói életmű kölcsönöz jelentőséget, dokumentumok, melyek erdélyi magyar kultúránk mindenkori tágabb összefüggésrendszerére utalnak. Egy akkor még fiatal bánffyhungyadi tisztelője, a maga kedvtelésére fényképezgető Ilosvay Károly kapta lencsevégére Móriczot 1941. június 15-én. (A képeket műmellékletünkön közöljük.)

A kéregjelenségek szintjén mozgó köznapi szemlélet számára a Móricz-fényképek bizonyára csak annyit mondanak, amennyit bármely, múltba süllyedt pillanatot megidézése mondani tud: az idő tűnékenységéről tudósítanak. Alkalmasint az irodalomtörténeti pozitívizmus is csak jelentéktelen adalékot lát bennük: egy biográfiai mozzanat tanúságát. Kétségkívül a köznapi szemléletnek és a visszahozhatatlan helyzet szikár számbavételének is megvan a maga igazsága: a felvevőgép kattánása mindenkor közvetlen empiriát rögzít. Van azonban egy másik igazság is, a struktúra igazsága, melyben az esetlegesség megszűnik pusztán esetlegességné lenni, s az empiria jelentéssé alakul át. Ha a szerkezetiség gondolatával közelünk huszadik századi művelődésünkhöz, s Móricz kalotaszegi jelenlétét is egy szellemi magatartáskonfiguráció kifejeződéseként ítéljük meg, a körösfői fényképek „paradigmatikus” tartalomra tesznek szert. A vidékjáró író immáron megroskadt alakja s a kalotaszegi környezetet együttesen olyan asszociációs mezőt teremtenek e fényképek köre, melyben feltárul Móricz népi radikalizmusának egész etikája s művészi krédójának egész értelme. A gondolatársítások eleven mozgásából a kötődéseknek és kapcsolódásoknak egy sokrétű rendszere bomlik ki: Bartók és Kodály, Sztána és Leányfalu, *Kelet Népe* és erdélyi értelmiségi baloldal rendelődnek egymáshoz a logikai indukcióban.

Kezdjük elemzésünket a „látzatok valóságának” felfejtésével.

A fényképek fekete-fehérjének játékában sajátos hangulati ambivalencia feszül: tudván keletkezésük körülményeit, kiérezzük belőlük egy nép egészséges kedvét és élniakarását, de kiérezzük egy efemer politikai hatalom magakellettő csinnadrattáját is. Az Országos Idegenforgalmi Hivatal népviseleti bemutatót rendezett Kalotaszegen a főváros számára, stilizált lakodalommal s minden egyébbel, ami ilyenkor szokásos: rádióközvetítéssel, főszolgabíróval, vármegyei gazdasági felügyelővel, zsűrivel és versenydíjakkal. Örök stratégiai szükséglete minden erős vagy ingatag hatalomnak a látvány és az illúziókeltés s a kormányzottak boldogságának mutogatása. Kalotaszegen a szervező paroxizmus még a „Körösfői Ríszeg alatt” szépséges dallamát is panegirikus ideológiává változtatta.

Ha valahol eluralkodik az eufória, a józanságnak nagyon nehéz szembeszegülni vele. A szociális helyzet önmagában véve nem véd meg senkit tőle, mert a szociális helyzet nem ruház fel senkit ismeretelméleti primátussal. A leggrusztikusabb szellemet ugyanúgy megzavarhatják a harsogó jelszavak, mint a legkifinomultabb polgári intellektust. Mindazáltal a körösfői fesztivált ne tekintsük pusztán „gyönyösbokréta”-rendezvénynek, s még kevésbé tekintsük pusztán celebrált ideológiának. A föld embere, ha igazán ünnepel, mindig önmagának, nem pedig másnak ünnepel, s ha igazán örvend, mindig a maga kedvéért osztja meg a világgal. A körösfői sokadalommal is, miként a korszak annyi más sokadalommal, egy neobarokk oktalanság akarta magát legitimálni, de — nézzünk csak végig a fényképeken — Kalotaszeg pártás lányai, muszujos asszonyai, szűrös legényei és férfiai felvonulásukban elsősorban a saját méltóságukat hirdozták. „Az utcán szárhegyi erő sár és egekig törő énekszó, muzsika...” — olvassuk az ünnepről szóló egyik tudósításban¹, s ezt az ellenpontoszó skiccet jelképként is felfoghatjuk. Históriaink évszázadai alatt ritkán adatott meg a népnek, hogy ne „szárhegyi erő sárban” kelljen öríznie az énekszó és a muzsika örömet, de örízte tántoríthatatlanul, mert önmagát is meg akarta örízni. Korántsem mindegy ugyan, hogy mikor mennyire volt vagy mennyire nem volt tudatában a „szárhegyi erő sárban”, de történelmi perspektívában nézve a lényeg mégis az, hogy ellenállt az alattomos szentenciának; az egybefogó dal halála a közösség halálát jelenti.

Az „idegenforgalmi hivatal” és a népi vitalitás méltatlan találkozásából eredő

hangulati ambivalenciát a mosolyogva is mosolytalan Móricz alakja teszi a fényképeken igazán nyomatékosná. Móricz a körösfői utcán lehajtott fejjel, meghajlott tartással, botjára támaszkodva, mellette pedig egy megkapó szépségű és kevélyen fiatal lány — jóval több ez, mint fényképészeti telitalálat. Mintha az író a szervezett parádé és a lelkek mélyéről felsugárzó őszinte életigenlés minden ellentétét a maga megaláztatóságaként élné át. Mintha minden valaha volt és eljövendő felelősségtudat vétőjét képviselné a vasárnapi felszabadultságigény hatalmi kisajátítása ellenében. Illyés Gyula Móriczra emlékező sorait juttatják eszünkbe a fényképek:

Szemében

*a derű már-már a jégcsillogású
közöny volt: égő s átolvaszthatatlan.
Távolabb, igen: a jövő, a múlt
s a nagy közösség (ami épp oly messzi):
sóvár szíve attól még lángragyúlt.
A többi? Baromvásár csak, piac,
hol egyként üzlet az ember, az állat,
a jó férfikar és az édes arc...*

Az író, aki a *Sárarany*, a *Fáklya*, az *Üri muri* tehetetlen akarásoktól és önpusztító vágyaktól megvert reformereiben, birtokra ehező és barázdához pányvázott parasztjaiban felfedte egy vesztelő társadalom ezernyi nyomorúságát, a körösfői színes forgatagon majdhogynem megilletődéssel tekintett végig: „— mennyi melegség van a szemükben... Milyen okos arcok... Ártatlan lelkekről beszél itt minden és naiv gazdagságról.”² Ne kételkedjünk Móricz megilletődésében: Kalotaszeg valóban nem volt soha Kiskara. De ne kételkedjünk Móricz „derűjének jégcsillogásában” sem: jóval nagyobb volt benne az igazságkereső szenvedély annál, hogysem beérte volna a „biztosság, nyár, szépség és nyugalom” látványával. Tudta, mert Istvándi és Prügy s három évtizedes országjárása megtanította rá, hogy a falu világa „nem olyan ragyogó és napsütéses, mint amilyennek a vendég, a rövid ideig átsuhanó szemlélő látja”.³ Bármennyire más volt is a Vlegyásza aljának keleti vidéke, mint Tiszahát, szigorú realizmusát Móricz itt sem adta fel. Mindenkit, akivel csak szóba állt — Horváth Elek, a körösfői ünnepség „főintendánsa” tanúsítja ezt —, kikérdezett életkörülményeiről, a környék gondjáról-bajáról, s „hamarosan megfejtetette Kalotaszeg titkát”: „Kalotaszeg magyarjának kettő, három meg öt hold földje van csupán, az is [...] szűkmarkú. Kalácsot nem, kenyeret is csak soványat ad. A nép hát háziiparra is berendezkedett, s amit maga csinált, maga is adja el, és árujával nyakába veszi a nagyvilágot.”⁴

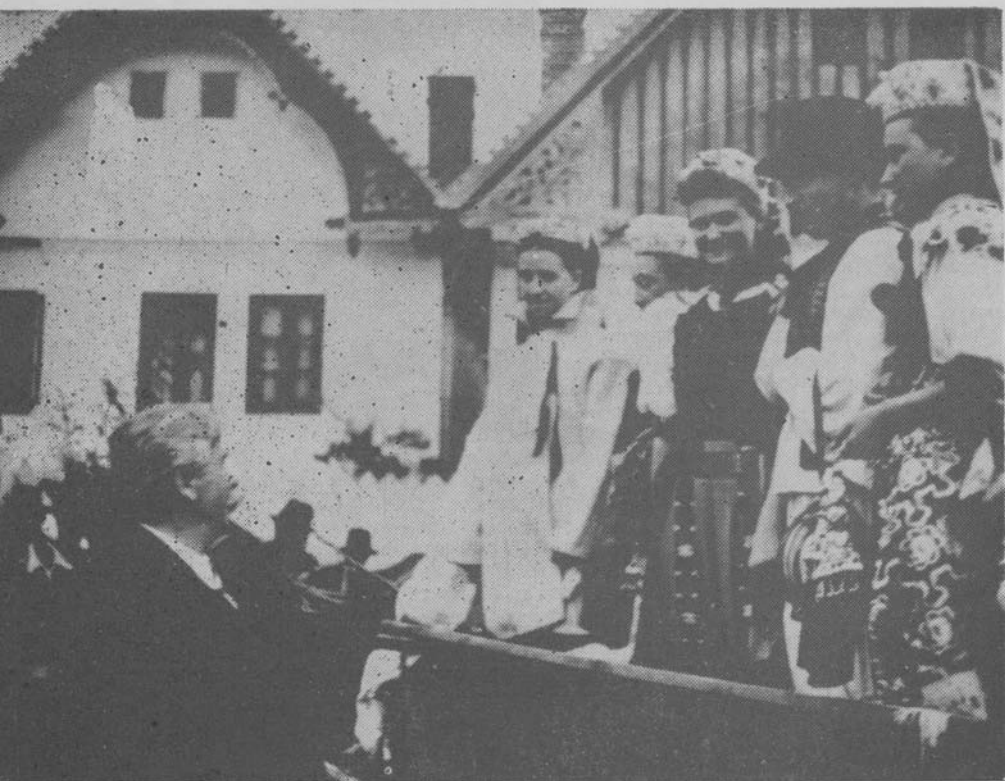
Sokan leírták már, sőt egyik-másik irodalomtörténésznel is hitelre talált a téves megállapítás: utolsó éveiben Móriczot többet foglalkoztatták a paraszti föl-emelkedés kis lehetőségei, mint a társadalmi-népi megújulás gyökeres szükségletei. Való igaz, hogy a népet a nemzet perifériájára szorító gazdasági és politikai struktúrák retardációja sok messzire néző bizakodásától fosztotta meg Móriczot, de érzékenységét az író a nagyközösség létkérdései iránt a „jégcsillogású derűben” sem veszítette el. A háború fenyegető közelsége s az ország végső romlásának felszóló lehetősége bizonyos fokig rezignáltá tette, de szellemi és erkölcsi elkötelezettségén a kilátástalanság történelmi megtorlódása mit sem változtatott. Csak a sekélyes és a felelőtlen emberek engedhetik meg maguknak, hogy mindig optimisták legyenek. A körösfői fényképek Móricza egyáltalán nem volt optimista. „Ma nincs derű a magyar életben” — így válaszolt, midőn erdélyi útja előtt egy alkalmi tollforgató, illetve egy irodalmi konjunktúrahölgy arra kérte, hogy „mondjon már valami derűset is” a *Keleti Újság* olvasóinak.⁵ Komor kijelentés, de az író egykori törekvései és mai aktualitása ellen egyaránt vétenénk, ha a meghasonlás vagy a félreállítás attitűdjét olvasnók ki belőle.

Móricz május 14-én érkezett, rövid nagyváradi időzés után, Kolozsvárra, május 15-én *Magyar sorsproblémák* címmel előadást tartott a Méhkas Diákszövetkezet irodalmi estjén, május 16-án Jordáky Lajos lakásán az értelmiségi baloldal és az elhallgatott *Korunk* képviselőivel tanácskozott.⁶ Négy napot töltött Móricz a Szamos-parti városban. Fölkereste Sándor Józsefet, az EMKE idős főtítkárát, Tolnai Lajos harcainak és vereségeinek egyik szemtanúját s az erdélyi magyar művelődés szervezésének nesztorát, megbeszélte Kemény Jánossal a Sári bíró készülő előadását, egyetemi hallgatókkal találkozott és munkásokkal tárgyalt, templomokat tekintett meg és külterületeket járt be. Május 19-én Désen vett részt irodalmi esten, május 20-án pedig már Marosvásárhely fogadta az írókat. Hat nap Vásárhelyen, aztán tizenkét nap a Székelyföldön: egész erdélyi útja azt bizonyítja, hogy a szemléletében bekövetkezett hangsúlyeltolódások ellenére érdeklődése nem szűkült le falu-

„S látom nagy homloka alatt mélyen beágyazott két apró szemét, ahogy reám pillant, s azután elnéz, átal rajtam, valahová a messzeségbe... A haja sűrű és göndörösen bozontos. Emlékszem: valaha sötétszöke volt a haja, de most fakó, s olykor ezüstösen csillan. Bajusza, mint régen is, vastag, és a két szájvégét eltakarja.“



„Amit mond s ahogy mondja: természetes az és egyszerű. Mint ahogy az élet minden igazán nagy dolgai mindig természetesek és egyszerűek. És tiszták és kemények és józanok, mint a sziklából fakadó forrás vize...”



méretű dolgokra. „Kétségbeesetten járom az országot s várom az új élet, az új szellem, az új cselekvés megindulását: új Európának új magyarokra van szüksége” — írta a „nincs derű” szorongató közegeiben⁷, s példázta erdélyi útja során Kolozsvártól Sepsiszentgyörgyig mindenütt. Móricz persze író volt. Számára a „gyalázva imádott és imádvá gyalázott köszirt bálvány”, melyről a *Hét krajcár* megjelenését köszöntő Adynak egykor oly szép pátozzsal vallott, most is elsősorban eleven egényi sorsokat és kézzel kitapintható társadalmi-népi állapotokat jelentett. De miközben a tendenciákra át nem váltható életet s a mindennapokra zárt valóságot vallatta, tekintete szüntelenül a nagy egészen s a kor történelmi feladatain függött. Kalotaszegen az autarkikus háziipar gazdasági hasznát mérlegelte, de ugyanakkor a *Kelet Népe* hasábjain arra kerestett választ, hogy „miért szegény Erdély”⁸; Bőzdújfaluban egy szakmalapokészítő szövetkezet létrehozását latolgatta⁹, de ugyanakkor a kolozsvári könyvnapokra a *Rózsa Sándor* frissen megjelent első kötetét hozta el olvasóinak.

Köztudott, hogy Móricz nem 1941-ben járt első ízben Erdélyben, s Kalotaszegen sem ekkor fordult meg először. A Székelyföldre ugyan korábban nem jutott el, de az önnön szuverenitásától megittasult akarat és a közösségi fennmaradás törvényeihez igazodó cselekvés történelmi példaadói után kutatva, Báthori Gábor országveszejtő féktelenségének és Bethlen Gábor csöndes elszántságának hajdani színtereit keresve, már a húszas években beutazta Erdélyt. Vonzódott az erdélyi földhöz; históriájában a maga életének egyik örök dilemmáját, a külső adottságok gátján átzúduló szenvedély és a távolra tekintő szívós realizmus szembesülését vélte felismerni.¹⁰

Móricz kalotaszegi kapcsolatait illetően az irodalmi köztudat elsősorban az 1914-es sztánai látogatást és a *Varjúvári legendát*, a Kós Károly ötvenedik születésnapjára írott bájos portrétanulmányt és a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* keletkezéstörténetét tartja számon. Móricz egykori rácsodálkozása a bánffyhungyadi templomra, mely olyan, „mint a kacsalábon forgó vár”, a Kalotaszeg asszonyaira, kik „piros felkapott csikkokkal a szoknyákon” úgy járnak, mint „Apaffy Mihály uram udvari dámái”, gyönyörködése a sztánai „gyémántzúzmarás erdőben” s a Dufla Balázs rendezte bál szép szilajságában¹¹ — mindez a körösfői fényképek asszociációs terét csak részben tölti ki. S csak részben tölti ki az is, hogy sztánai hetilapjában — az indításakor szerény jelentőségű, de a körülmények alakulásának retroaktív dialektikája folytán később tetté növekvő *Kalotaszegben* — Kós Károly már 1912 februárjában bemutatta Móriczot.¹² A Kóshoz fűződő barátsága mellett ugyanis közvetve egy szellemi törekvés vetületei is Kalotaszeghez kapcsolódtak a magyar próza megújítóját.

„Hej, Uramisten, hej Móricz Zsigmond, drága, nagyszívű, kenyeres pajtásom, milyen egyszerű és milyen egyetlen nagy dolgot műveltél te. Meglelted a magyarságot, melyről már azt kezdted hinni, hogy nincs is” — írta Ady a *Hét krajcár*-kötet megjelenése után. „Megtaláltam a székely dallamtípusokat, amikről nem hittem, hogy léteznek” — lelkesedett Bartók egy 1907. augusztus 16-án kelt gyergyói levelében. „Esztenődökön keresztül barangoltam Erdély földjén. [...] Kerestem és találtam csodálatos dolgokat, találtam igazságokat. Néztem és láttam. Láttam, hogy amit mostoha, véres idők művészetünk fejlődésében megakasztottak, az nem halt azért meg, hanem tovább élt népünkél” — mondotta Kós Károly a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság 1910. január 16-i ülésén.¹³ Nem pusztán véletlen fogalmazásbeli egybecsengések ezek; konzonanciájukban a magyar művelődés századeleji forrongása, a népművészet nyelvrendszerét merőben új módon asszimiláló nemzeti művelődés kialakításának kísérlete tükröződik. A XIX. század eklektikus akadémizmusa, valamint a népi-nemzeti szemlélet sivár historizálása ellen kibontakozó mozgalomnak ma már tekintélyes irodalma van, s a különböző szellemi-művészeti szférákban jelentkező egykori törekvések kölcsönös összefüggéseit ugyancsak többen elemezték már. Ehelyütt mi csak azokra az eszmei és aspirációs indítatásokra utalunk, amelyeket a „tisza forrás” után kutató nemzedék képviselői, jelesül pedig Lechner Odön iskolájának Lechnerrel is szembeforduló építész fiataljai Kalotaszegtől, illetve a kalotaszegi népi architektúrával való találkozástól kaptak. Kós Károly és Zrumeckzy Dezső, Györgyi Dénes és Mende Valér, Jánsszky Béla és Kozma Lajos — „mindannyian járták az országot és mindannyian vissza-visszatértek a kalotaszegi Körösfőre — olvassuk a *Magyar Iparművészet* 1908-as évfolyamában. — Rajzolgattak házakat, szobákat, kapukat, fejfákat és himézéseket, de legtöbbször mégis a körösfői templom tornyát. Bele is vésődött lelkükbe annak érzékeny vonala a négy fiatornyával együtt, hogy azóta úgy tekintenek rá, mint a japán művészek az ő Fuzsijama hegyükre. [...] Szövegségi jegyül is használhatnák a torony képét, ha ugyan minden szervezkedésnél nem szorosabban fűzi őket össze a körösfői elvek — nevezzük úgy — közössége.”¹⁴ Ez az idézet, kiegészítve

szítve Móricz Virág megállapításával, miszerint „apámat érdekelték“ a fiatal építésszek, s „szerette hallgatni vitáikat“¹⁵, az 1941-es fényképeknek további diakrón dimenziókat kölcsönöz. S ami különösen fontos, a személyesség mozzanatai itt már egy személytelen szellemi-művelődési struktúrára is utalnak: az írói életművek és minden kulturális tett ama kontextuális társadalmi beágyazottságára, melynek folytán Móricz Zsigmond elkötelezettsége ugyanúgy szólt Kalotaszegnek, ahogyan Kós Károly elkötelezettsége is szólt Tiszahátnak.

JEGYZETEK

1. Bíró János: *Filmmel, rádióval — Körösfőn*. Keleti Újság, 1941. június 17.
2. Horváth Elek: *Móricz Zsigmond Kalotaszegen*. Erdélyi Helikon, 1942. október, 641, 638.
3. Móricz Zsigmond: *Kenyéren és vizen. Publicisztikai gyűjtemény*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1962. 223.
4. Horváth Elek: I. m. 639.
5. Sz. Szappanyos Gabriella: *Móricz Zsigmond Leányfalun*. Keleti Újság, 1941. május 14.
6. Nincs szándékunkban részletesen bemutatni Móricz egész erdélyi útját és programját, de felhasználjuk az alkalmat, hogy kiigazítsuk Balogh Edgár néhány ezzel kapcsolatos téves visszaemlékezését.

Egy 1976-ban közvetített, de két évvel korábban felvett tv-interjúban, amelynek szövege azután nyomtatásban is megjelent, Balogh Edgár többek között ezeket mondta: „...nekem jutott az a szomorú földadat, hogy egy reggel 7 órakor, könyvnap volt különben Kolozsváron, fölkeresem a szállodában Zsiga bácsit, Móricz Zsigmondot, és én mondjam meg neki, hogy ma reggel a németek átlépték a határt, és megtámadták a Szovjetuniót... Lementünk szó nélkül, és lent a főtéren találkoztunk a mosolyogva közelgő Gaál Gáborral és Zilahy Lajossal. Nekem kellett volna aznap Gaál Gábort bemutatnom Móricz Zsigmondnak. Nos, az lett belőle, hogy mi közöltük velük, amit nem tudtak, a háború hírét. Ez volt a mi szomorú könyvnapunk.“ (*Beszélgés Balogh Edgárral. Pomogáts Béla tv-interjúja*. Valóság, 1976. 12. 57.)

A „szomorú könyvnap“ történetét Balogh Edgár a *Szolgálatban* című, nemrégien kiadott emlékiratában is elmeséli, de az eseményeket itt már egészen másképpen sorakoztatja. A következőket írja: „Az erdélyi látogatás zárófejezete még hátravolt. Móricz már útközben jelezte, hogy Dady Loránd „nagyon szereti Gaál Gábort, akit én is rajta keresztül ismerem meg. Mondd meg neki, hogy írjon a Kelet Népebe...“ Most itt volt az alkalom személyes találkozásra. Közben vendégünk felszaladt ugyan Pestre, de a könyvnap közeledtére újra itt volt, s hogy nyugodtan dolgozhasson, a főtéren szállt meg, a Központi Szálló egyik [...] emeleti szobájában. Rendszerint hatkor már ott ült írógépénél, s csak azután fogadta vendégeit a reggeli mellett. Gaál Gáborral is ez volt a megállapodás, s érthető örömmel, sőt izgalommal tekintettem a készülő párbeszéd elé. Hétkor becsöngettem Gaáléknál a Bem utcában, s már indultunk volna, amikor berohan a szomszédból Kovács Katona Jenő (szemkőzt nyílt az ajtaja), s elsápadva, gyöngyöző homlokkal nyögi a rettenetes hírt: most jelenti a rádió, hogy a németek megtámadták a Szovjetuniót. 1941. június 22-e. Vasárnap [...] Gaál Gábor hátramaradt, én rohantam fel a szállóba. Elsőnek vittem a hírt Móricznak [...] Lementünk a hallba. Megérkezett Gaál Gábor is. Egymással szemkőzt ülték le. Mindkettőjükre ránehezedett a világ.“ (Balogh Edgár: *Szolgálatban. Emlékirat 1935—1944*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 216.)

Nem lenne ugyan érdektelen mondatról mondatra szembesíteni egymással a két szöveget, mégis jobbnak látjuk, ha erről itt most lemondunk. Csak azoknak a tévedéseknek a kiigazítására szorítkozunk, amelyek a tv-interjúban és az emlékiratban többé-kevésbé azonos megfogalmazásban szerepelnek.

Mindenekelőtt Balogh Edgárnak azt az állítását kell megkérdőjeleznünk, mely szerint Móricz és Gaál Gábor június 22-én, a „szomorú könyvnapon“ ismerkedett meg személyesen egymással. Valószínű, sőt bizonyosra vehető, hogy erre több mint egy hónappal előbb került sor. Megállapításunkat részben Jordáky Lajos egyik 1972-ben megjelent cikkére, részben pedig magának Balogh Edgárnak egyik 1941-ben közölt publicisz-

tikai írására alapozzuk. Móricz halálának harmincadik évfordulóján Jordáky a *Kortárs* hasábjain felidézte az író és az értelmiségi baloldal kolozsvári képviselőinek 1941. május 16-i találkoztóját, s *naplójának egykori bejegyzésére támaszkodva* pontosan felsorolta, kik voltak jelen a találkozón. Balogh Edgár, Böződi György, Demeter János, Jancsó Elemér, Kovács Katona Jenő és Nagy István mellett *jelen volt Gaál Gábor is*. S nem csupán jelen volt, hanem beszélt is Móriczcal. A szűkkörű találkozó bensőséges hangulatát Jordáky cikke ekképpen érzékelteti: „Kérdeztük Móriczot és ő felelt. Hol állanak Kodolányiék és mi a viszonya a Nyugathoz — kérdezte Gaál Gábor.“ (Jordáky Lajos: *Egy kolozsvári délután Móricz Zsigmonddal*, Kortárs, 1972. 9. 1488—1490.)

Balogh Edgár ellenében Balogh Edgárnak a *Magyar Nemzet* 1941. május 21-i számában közölt *Móricz Zsigmond Erdély-nézőben* című cikkére is hivatkozhatunk. Ennek egyik mondata ugyanis így hangzik: „Gaál Gáborék írói körében [Móricz!] a Kelet Népe népnevelésügyi ankétját konferálja be.“ Lehetséges, hogy ez a mondat nem a május 16-i találkozóra utal, de a „szomorú könyvnap“ történetének mindenképpen ellentmond. Ellentmond már pusztán megjelenésének a dátumával is (ismételjük: május 21.).

A „szomorú könyvnap“ történetének hitelességét, sajnos, egészében véve kétségbe kell vonnunk. Távol áll tőlünk az a föltételezés, hogy Balogh Edgár valamiféle politikai stilizálás vagy hangulati színezés kedvéért egymásra csúsztatta az egykori történeteket. Inkább csak arról lehet szó, hogy évtizedek múltán emlékezetében egy viszonylag rövid időintervallum eseményei egybemosódtak. Mindenesetre tény — és ezt az egykori újságokból bárki könnyűszerrel ellenőrizheti —, hogy a könyv kolozsvári ünnepe nem június 22-én volt, hanem mintegy két héttel korábban, pontosabban: június 9—11-én. S ugyancsak tény az is, hogy Móricz nem Pestről jött, hanem a székelyföldi útjáról tért vissza Kolozsvárra a könyvnapokra; június 9-én délután érkezett a marosvásárhelyi repülőjárattal (lásd Gredinár Aurél: *A könyv ünnepe Kolozsváron*. Ellenzék, 1941. június 10.).

Június 22-e Móriczot valóban Kolozsváron találta, s ezúttal az író tényleg Pestről jött, de nem a könyvnapokra, hisz azok már lezajlottak, hanem egy irodalmi este, melyet a Kulturális Egyesületek Országos Szövetségének megbízásából a Méhkas Diákszövetkezet rendezett. Megjegyzendő, hogy Zilahy Lajos ugyancsak a Méhkas irodalmi estjének meghívottjaként tartózkodott ekkor Kolozsváron.

7. Idézi Móricz Virág: *Apám regénye*. Budapest, 1954. 509.
8. Lásd *Kelet Népe* 1941. március 1. A Balogh Edgár segítségével megszervezett ankét válaszaiból Móricz a következő írásokat közölte: Böződi György: *A székelyföldi szegénység*; Anghi Balázs: *Mostoha föld, idegen kizsákmányolás*; Veress Pál: *A székelyföldi ipari munkásság küzdelme*; Balogh Edgár: *A Székelyföld nyersanyagai*.
9. *Forgószélben* című történeti munkájában (Budapest, 1969) Csatári Dániel azt írja, hogy erdélyi látogatása során Móricz Zsigmond két hónapot időzött Böződjfaluban (154.). Nyilvánvaló tévedés ez, hisz Móricz egész erdélyi látogatása alig egy hónapot tartott.
10. Bocssáttassék meg nekünk, ha jegyzetben egy ide nem illő kérdést teszünk fel: nem volna-e jó hazai kiadásban is megjelentetni Móricz *Erdély-trilógiáját*?
11. Lásd Móricz Zsigmond: *Varjúvári legenda*. Erdélyi Helikon, 1933. december, 677—680; Kós Károly: *Találkozásaim Móricz Zsigával*. Erdélyi Helikon, 1939. november, 603—613, kötetben: Kós Károly: *Háromaskönyv*. Bukarest, 1969. 211—226.
12. *Kalotaszeg*, 1912. február 25. Lapjában Kós Károly méltatást írt Móriczról, s közölte *Márkus* című novelláját.
13. *Nemzeti művészet*. Írta és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond társaság ülésén 1910. január 16-án felolvasta Kós Károly. *Magyar Iparművészet*, 1910. 154.
14. Czakó: *Fiatal építészek*. Magyar Iparművészet, 1908. 120.
15. Móricz Virág: I. m. 138—139.